

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»
ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І
МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН**

**ЛІНГВІСТИКА Й ЛІНГВОДИДАКТИКА: ЗДОБУТКИ
І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

01–02 грудня 2023 року

**МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ**

Одеса – 2023

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»
ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І
МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН**

**ЛІНГВІСТИКА Й ЛІНГВОДИДАКТИКА: ЗДОБУТКИ І
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

01–02 грудня 2023 року

**МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ**

Одеса – 2023

На четвертому уроці «Не з дієприкметниками. Дієприкметниковий зворот» передбачено пояснення значення фразеологізмів *лежачий камінь* та *утоптаний у багнюку* під час виконання умов конкурсу «Найрозумніший». Проте учням, які навчаються за проектом із першого класу, можна запропонувати на вибір таке типове завдання змінити: розгорнути сторінку зошита електронно в планшеті й доповнити тексти вправ 8 і 9 з творів Лесі Українки фразеологізмами з тесту [3, 18].

Крім того, зауважимо, що наш досвід роботи переконує, що дітям подобається укладати мінісловники фразеологізмів на планшетах із пропонуванням цікавих історичних фактів про ці фразеологізми, укладанням словникових статей із підбиранням синонімів, антонімів слів чи фразеологізмів до виучуваних протягом місяця фразеологізмів. Такі завдання можуть бути індивідуальними й груповими, вони сприяють увиразненню мовлення учнів та збагачують їхній словниковий запас. Такий творчий проєкт можна доповнювати завдяки наявного технічного забезпечення школи та якщо це класи з поглибленим вивченням мов.

Висновки, перспективи подальших досліджень. Отже, програма «Інтелект України» продумана, системно вибудована, логічна і послідовна, апробована. Вона вирізняється з-поміж інших темпами здобуття учнями знань, ілюстративністю, науковістю, доступністю поданої інформації, формуванням комплексу знань, умінь і навичок для всебічного розвитку особистості. Це нова якість освіти, новий підхід до навчання. Робота з фразеологізмами на поліаспектних уроках української мови в 7 класі увиразнює мовлення дітей, збагачує словниковий запас, удосконалює комунікативну компетентність. У подальшому плануємо провжувати започатковане дослідження.

Література

1. *Методика компетентнісно орієнтованого навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту* : методичний посібник / Горошкіна О. М., Бондаренко Н. В., Попова Л. О. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 128 с. 2. *Українська мова* : навчальна програма для закладів загальної середньої освіти, що працюють за науково-педагогічним проєктом «Інтелект України» 5-9 класи / Гавриш І. В., Семихат Н. В., Дроф'як С. М., Новожилова. 54 с. 3. *Українська мова. 7 клас* : зошит з друкованою основою : у 9 ч. Ч 2 / І. В. Гавриш, Н. В. Семихат, С. М. Дроф'як С. М., Новожилова. Харків : Інтелект України, 2022. 56 с.

Катерина Калантай,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
4 року навчання історико-філологічного факультету
Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Науковий керівник: к.філол.н., доц. Т. І. Крупеньова

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ СЛОВОТВОРУ ТА МОРФЕМІКИ В 5-6 КЛАСАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано функційно-семантичний підхід до вивчення морфеміки та словотвору, описано комплекс вправ, який був спрямований на свідоме розуміння процесів словотворення та морфемної будови слів, а також на розвиток навичок оцінки лексичних та граматичних аспектів слів на основі їхньої структурної будови, висвітлено результати впровадження розробленої методики в навчальний процес.

Ключові слова: морфеміка, морфемна структура слова, словотвір, способи словотворення, функційно-семантичний підхід.

The article analyzes the functional-semantic approach to the study of morphemics and word formation, describes a set of exercises aimed at the conscious understanding of word formation and morphemic word formation processes, as well as the development of skills in evaluating the lexical and grammatical aspects of words based on their structure, highlights the results of implementing the developed methodology in the educational process.

Keywords: morphemics, morpheme structure of a word, word formation, methods of word formation, functional-semantic approach.

У сучасній методиці навчання української мови існує значний інтерес до проблем навчання морфеміки та словотвору. Вивчення структури слів української мови є надзвичайно важливим для здобувачів освіти, оскільки воно сприяє кращому розумінню морфологічної будови слів, зв'язків між спорідненими словами, що, в свою чергу, покращує семантичне розуміння слів і допомагає учням використовувати слова більш точно в мовленні. Вивчення будови слів сприяє розвитку загальної мовної компетенції дітей, допомагає їм зрозуміти природу мовних одиниць, зв'язок між лексичною та граматичною системами. Елементарні знання про утворення слів різних частин мови допомагають учням зрозуміти, як мова поповнюється новими словами, а розуміння ролі морфем в словах сприяє розвитку навичок використання слів в мовленні, з урахуванням їхнього значення. Уміння аналізувати морфемну структуру слова важливо для розуміння багатьох орфографічних правил, оскільки більшість освітніх мовних систем основу для формування орфографічного досвіду є морфологічний принцип українського правопису. Вивчення морфемного складу української мови відкриває широкі можливості для розвитку когнітивних здібностей учнів, оскільки цей процес сприяє формуванню та вдосконаленню ключових мисленнених операцій, таких як синтез, аналіз, порівняння, абстрагування та узагальнення.

Словотвірний та морфемний аспекти української мови привертають увагу лінгвістів, таких як В. Горпинич, К. Городенська, В. Грещук, А. Загнітко, М. Жовтобрюх, Н. Клименко, Є. Карпіловська, В. Немченко, М. Плющ та багатьох інших. Проблеми, пов'язані з методикою вивчення морфеміки та словотвору в школі, проаналізовано в працях таких вчених: Л. Тарновецька, М. Плющ, Л. Полюга, Н. Хрустик, Л. Хаценко та інших. Більшість фахівців у галузі лінгводидактики підкреслюють, що вивчення морфеміки та словотвору в

шкільному курсі української мови сприяє розвитку мовлення учнів, поповненню їх словникового запасу, засвоєнню правил вживання слів та належному оволодінню граматичними нормами [1; 2; 3].

Варто зазначити, що більшість школярів має фрагментарні знання, а навички морфемного та словотвірного аналізу слів залишаються несформованими. Цей недолік виявляється в письмових та усних роботах учнів, де часто можна виявити помилки, пов'язані з будовою слова та поясненням процесів утворення нових слів. Школярі часто застосовують формальний підхід до аналізу структури слів, не враховуючи їх семантичних особливостей та словотвірних характеристик. Виникають значні труднощі через те, що морфемо-словотвірний аналіз вимагає врахування лексичного значення слова та його граматичної приналежності. З іншого боку, учні також мають проблеми з морфемним аналізом через різницю в поглядах на морфемну структуру слова в різних лінгвістичних довідниках. Вчені поки не дійшли консенсусу щодо того, який із двох принципів – морфологічної аналогії чи словотвірної мотивації – має бути визначальним у випадку конфлікту між ними [4, с.47]. Потрібно враховувати, що українська мова має різноманітну структурну природу слів, вона може бути змінною або незмінною, простою або складною, членованою або нечленованою, і часто включає історичні зміни та морфемні перетворення.

Об'єктом дослідження є процес вивчення морфеміки та словотвору в 5-6 класах на уроках української мови.

Предметом дослідження є функційно-семантичний підхід до вивчення словотвору та морфеміки в 5-6 класах загальної середньої школи.

Мета дослідження полягає у розробці, теоретичному обґрунтуванні і експериментальній перевірці методики навчання морфеміки та словотвору, заснованої на принципах функційно-семантичного підходу.

Аналіз наукової та методичної літератури, який ми провели щодо досліджуваної проблеми, дав можливість розкрити сутність особливостей вивчення морфеміки та словотвору, що полягає в систематичному розгляді семантичного змісту морфем різних типів і їх функціональної ролі в процесі творення слів та зміни форм слів. Функційно-семантичний погляд на структуру слова уможливорює розгляд морфем, словотвірні, лексичні та граматичні характеристики слова у контексті їхньої семантично-функційної взаємодії. Це сприяє формуванню навичок усвідомленого аналізу слова на окремі значущі частини, розумінню словотвірних аспектів у різних видах мовного аналізу і розвитку вміння враховувати структуру слова під час вирішення різних мовних завдань, таких як орфографічні, граматичні, лексичні та стилістичні завдання. Аналіз літератури в галузі мовознавства та лінгводидактики підтверджує, що морфеміка та словотвір – це два ключові розділи шкільного курсу української мови, які взаємопов'язані між собою, хоча їх завдання трохи різняться. Морфеміка досліджує структуру слова, розглядаючи її як сукупність мінімальних значущих

одиниць – морфем, а словотвір досліджує способи, якими слова формуються та творяться. При цьому словотвір може бути досліджений як в сучасному мовленні (синхронічний підхід, який переважає в шкільних навчальних програмах), так і в історичному аспекті (діахронічний підхід). Фрагменти діахронного підходу до словотворення також можна простежити в шкільних підручниках.

Спостереження за навчальним процесом, аналіз чинної навчальної програми з української мови, підручників і методичної літератури вказують на наявність основ для формування морфемно-словотвірних знань та вмінь учнів. У підручниках міститься значна кількість вправ і завдань. Проте відсутність методичної системи для вивчення морфеміки та словотвору на засадах функційно-семантичного підходу та відсутність комплексу завдань, які б враховували семантику морфем і їх функціонування, є серйозною проблемою. Результати анкетування вчителів підтверджують, що вони розуміють важливість проблеми вивчення морфеміки та словотвору в учнів 5-6-х класів, а більшість з тих, хто брав участь у анкетуванні, вважають, що рівень сформованості знань і вмінь учнів можна характеризувати як середній. Результати констатувального зрізу знань та вмінь учнів з розділів «Морфеміка і словотвір» дали змогу виявити типові помилки, які здійснюються під час морфемного та словотвірного розбору. Серед таких помилок можна виділити: ототожнення суфікса або його частини із закінченням у іменниках, що мають нульове закінчення, а також в дієсловах минулого часу чоловічого роду; розширення меж кореня за рахунок префікса або суфікса; розширення закінчення за рахунок суфікса або його частини, звуження закінчення прикметників до однієї літери; розширення префікса за рахунок першої літери кореня.

Було встановлено, що головні фактори, що спричиняють помилки у семантизації, структурному членуванні, формо- і словотворенні, правописі та вживанні слів в мові, включають: недостатній розвиток словникового запасу школярів; використання лінгвістично невмотивованого підходу при виділенні морфем; недостатність навичок фонетичного аналізу та невміння розпізнавати звукові зміни в словах; недостатня вправність у перевірці орфограми в межах формо- і словотвірних морфем; недостатній розвиток механізму відбору і введення слів у зв'язне мовлення. Дослідження свідчить, що успішна реалізація запропонованої методики досягається при дотриманні загальних навчальних принципів (таких як науковість, доступність, гуманізація, послідовність, системність, активізація пізнавальної діяльності, наступність та перспективність, практична спрямованість) і лінгводидактичних принципів навчання морфемних та словотвірних концепцій. Ці лінгводидактичні принципи включають в себе порівняння, врахування вмотивованості похідних слів, історичний підхід, функціонально-семантичну спрямованість, розвиток граматичного мислення, активізацію морфемного сприйняття слова.

Для формування морфемно-словотвірних вмінь учнів було застосовано різні

методи навчання, такі як репродуктивні, репродуктивно-продуктивні та продуктивні методи. Зокрема, найбільш ефективними виявилися такі методи: метод спостереження за фактами мови, порівняння слів і аналіз багатозначності морфем, розподіл слів за словотвірними гніздами та моделями, добір спільнокореневих слів для визначення словотвірних гнізд, метод морфемного аналізу і метод конструювання. На основі запропонованих методів було впроваджено послідовність методичних прийомів, яка включала такі етапи: рецептивні, репродуктивні, репродуктивно-продуктивні, продуктивні та рефлексивні. У формуванні морфемно-словотвірних умінь учнів велике значення мали вправи і завдання, які були розроблені з урахуванням різних факторів, зокрема: загальні дидактичні вимоги, такі як системність, послідовність, доступність і відповідність віковим особливостям учнів; етапи психологічного процесу засвоєння знань, включаючи сприйняття, усвідомлення, осмислення, розуміння, узагальнення, закріплення і застосування; функційно-семантичний аспект у вивченні морфемно-словотвірних фактів і явищ мови; взаємозв'язок морфеміки і словотвору з іншими розділами української мови.

Експериментальне вивчення морфеміки та словотвору на засадах функційно-семантичного підходу в 5-6 класах не передбачало суттєвих відхилень від чинної навчальної програми. Навчальний матеріал було подано в тій послідовності, що прийнята в шкільній програмі з української мови для учнів 5-6-х класів. З огляду на тему дослідження була посилена увага до функційно-семантичного аспекту та розроблення методики, спрямованої на формування морфемно-словотвірних умінь у школярів. Методична система морфеміки та словотвору на засадах функційно-семантичного підходу перевірялася в процесі формувального експерименту, який проводився у навчальному році 2023-2024 (вересень-жовтень) в Малофонтанському опорному закладі освіти. У педагогічному експерименті брали участь 47 учнів 6-х класів: експериментальна група (ЕГ) – 23 осіб, контрольна група (КГ) – 24 особи. Учні контрольних і експериментальних груп істотно не відрізнялися рівнем теоретичної й практичної підготовки, що передбачало забезпечення відносно однакових умов навчання та об'єктивності результатів експерименту. Контрольна група навчалася за традиційною методикою вивчення морфеміки й словотвору, а експериментальна група формувала морфемно-словотвірні вміння на уроках української мови за експериментальною програмою. Урок був основною формою впровадження результатів формувального експерименту, на якому зміст, структура та засоби організації навчальної діяльності школярів визначалися специфікою функційно-семантичного аспекту вивчення основних понять з морфеміки та словотвору. У дослідному навчанні вивчення морфеміки і словотвору поєднувалося з ознайомленням учнів з етимологією слів. Школярі користувалися етимологічним словником, виконували етимологічний розбір, що дозволило простежити розвиток того чи іншого слова в мові або джерело запозичення, побачити зміни, що відбулися в структурі різних

слів. Доцільність і ефективність пропонованої методичної системи вивчення морфеміки та словотвору перевірялася в контрольному експерименті, за результатами якого встановлювався рівень володіння учнями 6-го класу морфемно-словотвірними знаннями та вміннями.

У контрольному експерименті ставилася мета: визначити ефективність засвоєння школярами знань про будову слова та способи словотворення в функціонально-семантичному аспекті; виявити рівень сформованості в учнів морфемно-словотвірних умінь і навичок. На завершальному етапі дослідження було проведено підсумковий зріз, який охоплював експериментальну (23 особи) і контрольну (24 особи) групу. Основним методом перевірки рівня сформованості морфемно-словотвірних знань і вмінь були розроблені нами завдання, які були аналогічні до тих, що виконувалися учнями на констатувальному етапі дослідження. Вони проводилися паралельно в експериментальній і контрольній групах. Як засвідчує контрольний зріз, учні експериментальної групи мають вищий рівень знань про структуру слова та способи словотворення в українській мові. Правильні відповіді надали 27,2% учнів на питання контрольної роботи. Теоретичні знання в 41,1 % учнів оцінено на достатньому рівні, а 26% мають часткові знання, також 5,7% учнів не мають сформованих знань про теоретичну базу морфеміки та словотвору. У контрольній групі нижчі показники: високий – 15,3%; достатній – 25,7%, середній – 47,7%, низький – 11, 3%. Рівень сформованості морфемно-словотвірних умінь визначався за допомогою контрольної роботи (додаток В), в якій були завдання на розбір слів за будовою; підбір слів за схемами; визначення способу творення слів. Кількісні показники перевищують в експериментальній групі: серед яких 26% дослідних груп виконали перше завдання правильно; неповна відповідь у 36%, частково правильна відповідь у 31,2%, неправильна відповідь надана 6,8% учнями. Якісний аналіз робіт продемонстрував, що для більшості учнів було легко виконувати запропоновані завдання, що доводить результативність експериментальної системи вправ і завдань. У школярів контрольної групи нижчі показники виконання завдань контрольної роботи: високий рівень – 11,2 %, достатній – 28,3%, середній – 49,2%, низький – 11,3%. Було допущено такі помилки: складнощі в розрізненні морфем, поясненні способів творення слів, а саме безафіксним та основоскладанням. Функційно-семантичний підхід до вивчення морфеміки та словотвору призвів до виділення різних видів вправ, включаючи рецептивні, аналітичні, конструктивні, репродуктивні, творчі і комбіновані. Ці морфемно-словотвірні вправи сприяли розвитку активного і пасивного словника учнів, умінь семантизації лексем та формуванню уявлень про морфему як двоаспектну одиницю мови, а також умінню розбирати будову похідних слів на основі аналізу формотвірного, словотвірного та семантичного аспектів. Порівняння рівнів сформованості морфемно-словотвірних навичок учнів з експериментальної та контрольної групи показало позитивну динаміку як у

кількісному, так і в якісному аспектах. Під час проведення дослідження були зазначено такі зміни: учні значно розширили свої знання про будову слів та методи їх утворення в українській мові та успішно використовували ці знання на практиці.

Отже, отримані результати дослідження свідчать, що розроблена методична система для вивчення морфеміки та словотвору на основі функційно-семантичного підходу є дієвою та обґрунтованою в практичному плані.

Література

1. *Грещук В. В.* Основоцентрична дериватологія: історія, стан, перспективи. Актуальні проблеми українського словотвору. Івано-Франківськ, 2002. С. 68-78. 2. *Полюга Л. М.* Варіанти морфем і морфемний розбір слова. *Українська мова і література в школі.* 1983. № 2. С. 38-42. 3. *Сучасна українська мова (Морфеміка. Словотвір. Морфологія): навчально-методичний посібник / А. П. Загнітко, О. Г. Важенина, Ж. В. Краснобаєва-Чорна, З. Л. Омельченко.* Донецьк: ДонНУ, 2012. 218 с. 4. *Хрустик Н. М., Хаценко Л. І.* Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір: Практикум: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 136 с.

Анна Кириленко,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
2 року навчання історико-філологічного факультету
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Науковий керівник: к.пед.н., доц. О. А. Кучерява

ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД І КРЕАТИВНЕ МИСЛЕННЯ: МОЖЛИВОСТІ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано поняття інтегрованого підходу та його роль у розвитку креативного мислення учнів на уроках української мови.

Ключові слова: інтегрований підхід, урок української мови, креативне мислення.

The article is devoted to the problem of using an integrated approach in Ukrainian language lessons for the development of creative thinking.

Key words: integrated approach, creative thinking, Ukrainian language lessons.

Актуальність дослідження. Розкриття творчого потенціалу особистості учня, розвиток критичного й творчого мислення є актуальними питаннями сучасного освітнього процесу. У нинішньому темпі життя для здійснення успішної професійної діяльності важливо володіти не лише достатнім обсягом знань, але й творчо мислити, генерувати нестандартні ідеї й виявляти ініціативу.

Мета статті — описати можливості інтегрованого підходу у процесі розвитку креативного мислення учнів на заняттях з української мови.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, навчання становить важливий етап в житті кожної особистості. Протягом цього періоду розширюються знання про